

LBRIS

We know
books

† CALINIC
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

**LOGICA
TRINITĂȚII**

Editura Crimca
Suceava, 2022

- TALASIE LIBIANUL, *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii*, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Dumitru Stăniloae, vol. IV, Ed. Humanitas, București, 2000;
- TERTULIAN, *Apologia*, în PL 2;
- TERTULIAN, *Despre trupul lui Hristos*, în PL 2;
- TIMIADES, Emilian, „Disregarde, Causes of Disunity”, în: *The Orthodox Observer*, XXXVI (1970);
- TYRRELL, G., *Through Scylla and Charibdes or the old Theology and the new*, Londra, 1907;
- VASILE CEL MARE, SF., *Adversus Eunomium*, în PG 29;
- VASILE CEL MARE, SF., *Omilia Ia Hexaimeron*, în PG 29;
- VASILE CEL MARE, SF., *Tratat despre Duhul Sfânt*, în PG 32;
- VARSANUFIE ȘI IOAN, SF., *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii*, vol. XI, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, Roman, 1990;
- VLĂDUȚESCU, Gheorghe, *Introducere în istoria filosofiei medievale*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1973;
- VULCĂNESCU, Mircea, *Logos și Eros în metafizica creștină*, Ed. Paideia, București, 1991;
- VULCĂNESCU, Mircea, *Posibilitățile filosofiei creștine*, Ed. Anastasia, București, 1996;
- WELCH, Claude, *In This Name. The doctrine of the Trinity in contemporary Theology*, Charles Scribner's Sons, New York, 1952;
- WOLFSON, H.A., *The Philosophy of Spinoza*, Cambridge Mass, 1958;
- YANNARAS, Christos, *Heidegger și Areopagitul*, Ed. Anastasia, București, 1996.

Cuprins

Prefață	/ 5
Argument	/ 17
Premise teologice	/ 27
Cunoașterea, postulat al credinței	/ 43
Raționalitatea paradoxului 1 = 3	/ 49
Unu rațional și trei existențial	/ 59
Eșecul logicii mărginite	/ 69
Premise filosofice	/ 87
Trinitatea în orizontul teologico-filosofic occidental	/ 101
Atribute divine — argumente medievale și moderne	/ 135
Valențele raportului dintre <i>ousia</i> și <i>hypostasis</i>	/ 169
Trinitatea din perspectivă mereologică	/ 193
Synaletismul trinității	/ 211
Trinitatea — structura supremei iubiri	/ 225
Logosul Trinității — <i>victorinus</i> versus <i>candidus</i> (Scrisori)	/ 235
Complementaritate prin triunitate	/ 245
Concluzii	/ 251
Addenda I	/ 255
Addenda II	/ 261
Addenda III	/ 267
Addenda IV	/ 271
Addenda V	/ 275
Bibliografie	/ 295

și subtilitate rar întâlnite, realizare a unui autor care, bazat pe informații din domeniile teologiei, filosofiei, logicii, de-a dreptul copleșitoare, a știut să îmbine virtutea modalităților de argumentare în unitatea discursului logic-coerent și expresiv polivalent. Lucrarea este, în structura sa, de o coerență logică și coeziune textuală impresionantă, este o realizare minunată în orizontul spiritualității românești contemporane”.

La toate acestea am dori să adăugăm că se poate vorbi despre o logică a Trinității, dar trebuie să avem în vedere că această logică trebuie să aibă caracter antinomic, ca să pregătească mintea omului pentru credința și experiența apofatică trinitară mai presus de orice cunoaștere. Căci experiența apofatică a Sfintei Treimi are rolul să adapteze mintea omului credincios la realitățile supranaturale și să contribuie la desăvârșirea spirituală și morală a omului întreg în Iisus Hristos Dumnezeu, Care S-a făcut Om ca omul să se îndumnezeiască. Apreciem lucrarea Preasfințitului Calinic [în prezent Înaltpreasfințitul Părinte Calinic, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților – *n.red.*] pentru contribuția ei la dialogul dintre teologie și filosofie spre îmbogățirea reciprocă a tuturor.

Pr. Prof. Dr. Dumitru POPESCU,
 membru de onoare al Academiei Române

Argument

Trei sunt care mărturisesc în cer: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt și Aceștia Trei Una sunt, spune Sf. Evanghelist Ioan (*1 Ioan* 5, 7). Această mărturie revelată teologului, în care se reflectă deoființimea Persoanelor Sfintei Treimi, a devenit dogmă, sub asistența harului, la Sinoadele Ecumenice, fiind formulată astfel: Dumnezeu este Unul în ființă, dar în Trei Persoane.

Tatăl, Fiul și Sfântul Duh sunt nume care nu se referă la substanța divină identică și comună, ci la relația de origine și comuniune personale. Deși comuniunea este personală⁷, ea este dincolo de orice obiectivitate sau subiectivitate. Relațiile de unire și iubire, care sunt realizarea Duhului Sfânt în viața celor doi și a mai multor întâlniri în El, sunt esențiale în Trinitate, care exprimă însăși existența interpersonală a umanității. Ființa lui Dumnezeu subzistă ca treime de Persoane sau Ipostasuri, iar în Treime există o identitate de natură, de voință și de lucrare⁸. Așadar, logicitatea Trinității trebuie

⁷ Martin BUBER, *Das Problem des Menschen. Werke, Erste Band: Schriften zur Philosophie*, Verlag Lambert Schneider, Kosel-Venlag München, 1962, p. 404.

⁸ Pr. Ion BRIA, *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 385.

surprinsă nu în logica mărginită a ereziarhilor, ci în raportul dintre *ousia* și *hypostasis*, echivalent, în accepțiune logică, cu raportul dintre general și particular.

Parcurgând paginile acestei lucrări, vom vedea că, din perspectiva logicii umane, termenul *hypostasis* se include, din punct de vedere al sferei, în termenul de *ousia*, iar din punct de vedere al conținutului, noțiunea de *hypostasis* include caracteristicile noțiunii de *ousia*. De aceea, între cele două noțiuni există un raport de solidaritate logică de la gen la specie, exprimat în logica noțiunilor generale astfel: genul include specia în sfera (extensiunea) sa, iar specia include genul în conținut (intensiune). Sau, cum spunea Ticonius, un scriitor din veacul al III-lea, genul este ascuns și concentrat în specie, prin anticipare, însă nu din întâmplare, ci urmărind întotdeauna planul lui Dumnezeu. Cu alte cuvinte, noțiunea de *ousia* are o sferă mai largă decât sfera noțiunii de *hypostasis*, iar conținutul noțiunii de *hypostasis* este mai bogat decât conținutul noțiunii de *ousia*. Dar această structură logică a raportului dintre cele două noțiuni, *ousia* și *hypostasis*, nu poate fi adaptată limbajului teologic, deoarece, spune părintele Stăniloae, ființa dumnezeiască subzistă din eternitate, deci fără de început, în cele trei Persoane: în Tatăl nenăscut, în Fiul născut din Tatăl și în Duhul Sfânt purces din Tatăl⁹.

⁹ „Ființa cea una a dumnezeirii e întreită în ipostasuri [...] Tatăl e cugetat ca fără de început și ca început (principiu). Fără de început ca nenăscut, iar început (principiu), ca cel ce naște și purcede pe Cei ce sunt din El după ființă și sunt

Aceasta înseamnă că n-a fost nicio ființă dumnezeiască impersonală anterioară subzistenței ei în cele trei Persoane. Una și aceeași Fire dumnezeiască este în Tatăl, nenăscută din eternitate, dar totodată este născută în Fiul din eternitate și în Duhul Sfânt este purcesă din eternitate, fără ca între cele trei Persoane să existe vreo succesiune.

Persoanele Sfintei Treimi sunt din eternitate, nu venite pe rând la existență, ci fiecare Persoană este din eternitate în celelalte două. Nici Unul dintre acești Trei nu se zice, nu se cugetă și nu se rostește fără sau afară de Ceilalți¹⁰. Există din veci un Dumnezeu nenăscut, dar există din veci și un Fiul născut, precum și un Duh Sfânt purces (dar modul în care s-a născut din eternitate Fiul și a purces din eternitate Sfântul Duh îl știe numai Dumnezeu, spune Sf. Grigorie Teologul în ale sale *Cuvântări teologice*). Nu se pot despărți în timp Cei deopotrivă veșnici și nici nu poți participa la viața lui Hristos Dumnezeu fără a intra în relație cu celelalte două Persoane treimice. Hristos i-a spus lui Filip: „Cel ce M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl [...] Care locuiește în Mine” (*Ioan* 14, 9-10). Aceasta vrea să arate că Dumnezeu are în Sine pe Fiul (Cuvântul), căci un Dumnezeu Care nu are din veci un Fiul nu

în El din veșnicie, adică pe Fiul și pe Duhul Sfânt”. TALASIE LIBIANUL, *Capete despre dragoste*, IV, 91-92, în coll. *Filocalia sfințelor nevoințe ale desăvârșirii*, vol. IV, Ed. Humanitas, București, 2000, p. 39.

¹⁰ SF. GRIGORIE SINAITUL, *Capete după acrostih*, 30, în coll. *Filocalia sfințelor nevoințe ale desăvârșirii*, vol. VII, Ed. Humanitas, București, 1999, p. 106.

poate fi Dumnezeu adevărat, prin Care s-au făcut și veacurile (*Evrei 1, 2b*), dar Care este de o ființă și împreună veșnic cu Duhul. El nu este niciodată în afară de Aceștia, datorită neîmpărțirii firii, și nici nu se confundă cu Aceștia, datorită neamestecării ipostasurilor. La rândul Său, Cuvântul cel împreună veșnic are înainte de veci pe Duhul, Cel de o ființă cu El și purces mai înainte de veci din Tatăl, dar niciodată Aceștia, fiind o unică fire și un unic Dumnezeu în trei ipostasuri, nu se despart de ființa și firea cea împreună veșnică, spune Sf. Nichita Stithatul¹¹. Nu poate fi înțeles Fiul fără Tatăl, deoarece Fiul le are pe toate ale Tatălui ca Fiu. Dar acest ipostas, comunicând prin firea Lui omenească cu noi, ni se comunică și nouă prin Duhul Sfânt ca Fiu al Tatălui, făcându-ni-L cunoscut pe Tatăl. Duhul Sfânt produce între noi și Fiul unirea cea mai intens experimentată cu Fiul lui Dumnezeu, deci și cu Tatăl prin El, dar nu ca o unire după ființă, ci prin participare¹². Participi la ceva care-ți este suportul propriei tale existențe, spune Sf. Nichifor Stithatul. Aspectul inadmisibil pentru rațiune, în privința existenței ființei tripersonalizate, provine

¹¹ SF. NICHITA STITHATUL, *Cele 300 de capete despre făptuire*, 5, în coll. *Filocalia sfințelor nevoințe ale desăvârșirii*, vol. VI, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 292.

¹² „Duhul Sfânt, precum este prin fire al lui Dumnezeu și Tatăl, după ființă, la fel este prin fire și al Fiului după ființă, ca cel ce purcede ființial în chip negrăit din Tatăl prin Fiul cel născut din Tatăl”. SF. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Răspunsuri către Talasie*, 63, în coll. *Filocalia sfințelor nevoințe ale desăvârșirii*, vol. III, Ed. Humanitas, București, 2004, p. 340.

din acțiunea de escamotare și chiar de înlăturare a raportului dintre general și particular sau dintre abstract și concret, funcție care depășește funcțiile intelectului și intuiției. Am putea accepta expresia lui Lucian Blaga, prin care se admite că solidaritatea logică dintre *ousia* și *hypostasis* se sparge, fără ca celor două noțiuni să li se schimbe conținutul. Totul se petrece, scria Blaga, ca și cum noțiunile ar avea, în afară de funcția lor logică, și o altă funcție, aceea de articulare a unui transcendent de neînțeles prin intelect și de reconstruit prin intuiție. Cu alte cuvinte, în funcționarea lor dogmatică, noțiunile intră în altfel de raporturi, care le „sfidează” pe cele logice.

„Unul” ca „ființă” și „Trei” ca „persoane”, diferențiere sugerată de cei cărora li s-au revelat dogmele, este o indicație care spune că antinomiile pot avea soluții în afara logicii umane. Orice dogmă reprezintă pentru posibilitățile logice ale intelectului uman o antinomie, dar una transfigurată, adică antinomii care — deși implică pentru noi ceva antilogic — se așază prin termenii lor constitutivi într-un mediu de soluții postulate, irealizabile pentru mintea omenească cu inerentele sale funcții logice. Evitarea situației paradoxale poate fi făcută, considera Blaga, prin abordarea dogmei creștine dintr-o perspectivă transcendentă, unde logicul și concretul nu sunt prezente, iar antilogicul este admis și primește prin intermediul Revelației soluții, în afara intelectului uman.

Nicolaus Cusanus, dezvoltând tezele lui Boethius, a căutat să împace antinomiile dogmei Sfintei

Treimi folosindu-se de anumite semne matematice. El spune că la lucrurile divine, la cauza ultimă a lumii, la Dumnezeu, putem ajunge numai prin simboluri, fie ele și matematice, însă nu folosite cu proporțiile ce le au în matematică, ci depășindu-le. Considerându-le astfel, constatăm că ele nu se mai deosebesc unele de altele, nu se mai opun unele altora, ci se confundă într-un element unic, care le cuprinde pe toate. În sprijinul acestor spuse, Cusanus aduce în discuție un triunghi care, mărit la infinit, nu mai este o figură cu trei laturi și trei unghiuri, ci se transformă într-o linie dreaptă. În acest caz, laturile și unghiurile nu se mai deosebesc unele de altele, nu se opun unele altora, ci coincid ca și când ar fi același lucru. Avem deci coincidența contrariilor. Aplicând acest exemplu la Sfânta Treime, se poate spune că linia dreaptă infinită, deși unică, totuși este rezultatul prelungirii la infinit a celor trei laturi ale triunghiului. Din cele spuse mai sus, rezultă că în teologie nu trebuie să concepem distincția și indistinția numai ca două lucruri contradictorii, ci trebuie să le concepem depășindu-le. Atunci înțelegem limpede că Trinitatea și Unitatea sunt unul și același lucru: unde distincția este indistinție, Trinitatea este Unitate; și invers, unde indistinția este distincție, Unitatea este Trinitate. De altfel, Dumnezeuul trinitar Se revelează în comuniunea dintre Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, iar libertatea Sa rezidă în relația oferită oamenilor, deși omului îi lipsește absolutul persoanei sale¹³.

¹³ Petre ȚUȚEA, *Între Dumnezeu și neamul meu*, Ed. Arta Grafică, București, 1992, p. 345.

Comuniunea Persoanelor¹⁴ atrage după sine comunicarea însușirilor ființiale, evidențiată prin interpretarea mereologică a Trinității. Spre deosebire de Lesniewski, de numele căruia se leagă termenul de mereologie (întreg-parte), atât părintele Dumitru Stăniloae, cât și Petre Botezatu folosesc termenul de logică partitivă (întreg-parte) pentru a arăta că o proprietate precum dumnezeirea aparține și întregului (Trinității), și fiecărei Persoane: Una și aceeași fire dumnezeiască subzistă în mod nenăscut în Tatăl, în mod nenăscut în Fiul și în mod purces în Duhul Sfânt. Cu alte cuvinte, în domeniul Trinității sunt proprietăți care se transmit de la întreg la parte (dumnezeirea, eternitatea ș.a.), adică, spune Sf. Grigorie Teologul, se mișcă și nu se mișcă, fiind „mișcare statică și stare mișcătoare”. În aceeași manieră, Noica, inspirat de dogmatica creștină, interpretând Persoanele Trinității ca holomeri, spune că Tatăl, Fiul și Sfântul Duh sunt de o ființă și țin de o împărțire fără despărțire a întregului lor. Condiția eternității, de exemplu, cu orizontul ei logic, s-a distribuit și în Tatăl, și în Fiul, și în Sfântul Duh; dar ei nu sunt aceiași, nu sunt total identici, ca exemplarele din teoria mulțimilor, dar nu sunt nici total diferiți, ci fiecare se regăsește în aceeași ordine logică, din condiția sa individuală.

¹⁴ „Persoanele sunt cu adevărat trei, dar cu toate acestea Dumnezeu este Unul în ființă, putere, voință, lucrare și în toate celelalte însușiri ființiale”. CALIST CATAFYGIOTUL, *Despre unirea dumnezeiască*, 9, în coll. *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii*, vol. VIII, Ed. Humanitas, București, 2002, p. 383.

Mai bine spus, Trinitatea este o mulțime formată din trei mulțimi cu un singur element. În teoria relativității identității, Swinburne vorbește despre două tipuri de identitate, cea simplă și cea relativă. Numai că logica identității relative este alta decât logica identității simple. Toate propozițiile teologiei trinitare care ridică probleme logice pot fi reprezentate folosind două predicate cu identitate relativă („este aceeași substanță ca...”, „este aceeași persoană ca...”), un predicat ce exprimă natura divină („este un Dumnezeu”, „este divin”) și câteva predicate ce individualizează pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfântul Duh (cele trei Persoane au fost individualizate prin relație: Tatăl naște pe Fiul, Duhul Sfânt porcede de la Tatăl). Propoziția „există trei Persoane divine” poate fi formulată, spune el, astfel: „Există persoanele x, y, z, fiecare dintre acestea este divină și este astfel încât niciuna dintre ele nu este aceeași cu celelalte și astfel că oricare este divin este aceeași Persoană cu una dintre ele”. Propoziția: „Dumnezeu este Unul (o substanță divină)” poate fi formulată: ceva este divin și orice este divin este aceeași substanță cu sine. Cele două enunțuri sunt cuprinse în logica identității relative. Formule clasice ale dogmaticii pot fi transpuse la fel (enunțul „Dumnezeu este atotputernic” se formulează astfel: „ceva este divin și orice divin este aceeași substanță și este atotputernic”). Exemplul de mai sus poate fi urmat atunci când dorim să ne referim la una dintre Persoanele Sfintei Treimi.

Von Inwagen a arătat, construind un model în care interpretările acestor enunțuri sunt adevărate

și în care „este aceeași substanță ca...” și „este aceeași persoană cu...” exprimă relații simetrice și tranzitive, că analogele întregului set de probleme logice implicate de doctrina Treimii sunt consistente în logica identicului relativ. Este înțelept să spunem: Pentru fiecare x, pentru fiecare y și pentru fiecare z, când x, y și z sunt și substanțe, și persoane. Prin intermediul logicii partitive putem spune că Dumnezeu unic subzistă ca Trinitate, exprimându-și personalitatea paternă în virtutea relațiilor cu celelalte două Persoane. În scrierile părintelui Stăniloae avem de-a face cu o ontologie a iubirii, axată pe: „Dumnezeu este iubire” (1 Ioan 4, 16), în care premisele antropologice sunt subordonate unei cosmologii și teologii ale iubirii. Această ontologie a iubirii oferă bazele unei perspective asupra lumii și se află într-o strânsă legătură cu epistemologia, etica și axiologia, cu raționalitatea și misterul, care se structurează reciproc în lumina realității ultime și în acord cu natura acesteia.

Lucrarea *Logica Trinității* a fost prezentată ca teză de doctorat, într-o formă mai extinsă, la Catedra de Logică și Filosofie sistematică „Petre Botezatu”, din cadrul Facultății de Filosofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Ea este rezultatul unei colaborări, pe durata a cinci ani, cu profesorul universitar doctor Teodor Dima, conducător științific, membru corespondent al Academiei Române, discipolul marelui logician Petre Botezatu.

Lucrarea încearcă să accesibilizeze intelectului uman, într-o manieră teologică, filosofică și logică, unitatea în diversitate a Sfintei Treimi, chiar dacă,